

ПРО КРИТЕРІЇ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ ОБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКО-ДОГОВІРНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Система – це сукупність взаємопов'язаних елементів, поєднаних спільною метою та функціональною цілісністю. Її структуру утворює стійка упорядкованість у просторі й часі елементів і зв'язків між ними, яка зумовлює функціональну компоновку системи та її взаємодію із внутрішнім середовищем. Систематизація будь-яких правових явищ має цілі троякого роду: методичні – зручність вивчення, теоретичні – формування матеріалу для наукового аналізу та синтезу і практичні – використання досягнутих результатів для впорядкування (систематизації) відповідних юридичних норм.

Для досягнення означених цілей науковці в різні проміжки часу намагались побудувати загальну систему об'єктів правовідносин. Дослідник кінця XIX ст. Н. Коркунов поділяв на 4 групи (а) власні сили суб'єкта правовідносин, (б) сили природи, (в) сили інших суб'єктів, (г) сили суспільства. Користування таки-

ми силами в більшості випадках, зазначав дослідник, має вираження в діях [12, с. 319]. Учені радянської доби (у числі яких А.І. Денисов, А.Г. Дудін та ін.) до системи об'єктів правовідносин традиційно зараховували речі, нормативні акти, документи, дії, продукти духовної творчості, особисті нематеріальні блага й обставини, які підлягають установленню (наприклад, предмет доказування) [Див.: 6, с. 539; 7, с. 16]. Наприкінці XX ст. А.В. Аверін в системі об'єктів правовідносин виокремив 5 груп: (а) предмети як матеріальні блага, (б) предмети як блага нематеріальні, (в) непередмети як матеріальні блага, (г) непередмети як нематеріальні блага, (д) дії та їх результати [1, с. 18].

В.О. Вітрушко переконує, що всі об'єкти правовідносин поділяються на: (а) об'єкти речових правовідносин, (б) об'єкти правовідносин зобов'язальних, (в) об'єкти права інтелектуальної власності як результати інтелек-

туальної діяльності та засоби їх індивідуалізації, (г) нематеріальні блага як об'єкти особистих немайнових благ, (д) інформація, (е) частини людського тіла як об'єкти некомерційного обороту, (є) особистість людини у шлюбно-сімейних відносинах [4, с. 530].

В.А. Лапич вбачає достатнім поділ об'єктів правовідносин за 3-ма групами: (а) майнові блага (майно), 2) блага майново-немайнові (до яких він відносить роботи й послуги, а також об'єкти права інтелектуальної власності), (в) пов'язані з особистістю немайнові блага [13, с. 544]. Як бачимо, пануючим критерієм, за яким науковці систематизують об'єкти правовідносин, є їх матеріальна або нематеріальна природа.

Однак названий критерій, безумовно, не є єдиним у систематизації об'єктів господарсько-договірних правовідносин. Нагадаємо, що об'єктом правовідносин є той шуканий правовий ефект, який досягається внаслідок належної реалізації учасниками правовідносин своїх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків і з приводу якого їх устанавлено. У даному контексті заслуговує на увагу теорія заслуговує на увагу теорія суб'єктивної цінності К. Менгера, за якою для визнання того чи іншого феномена соціального буття благом потрібна наявність 4-х

умов: (а) об'єктивної потреби в ньому, (б) властивостей, які зумовлюють його здатність знаходитись у причинному зв'язку із задоволенням цієї потреби, (в) розуміння суб'єктом такого зв'язку, (г) можливості розпоряджатись цим благом для задоволення своїх потреб. За теорією цього економіста благо тільки тоді виступає таким, коли воно пов'язано із задоволенням потреб [14, с.215]. Так, будь-які господарсько-договірні правовідносини в кінцевому підсумку націлені на досягнення певних благ, що набувають правової оболонки, тобто об'єктами таких відносин.

Утім цілі господарських договорів детерміновані як потребами учасників договірних відносин, так і загальносуспільними економічними потребами, які й мають бути одночасно задоволені під час реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків сторін для отримання благ, необхідних як їм самим, так і суспільству в цілому.

С.С. Занковський, як вбачається, справедливо акцентує увагу на наявності в господарському (зокрема, підприємницькому) договорі 2-х аспектів: (а) публічно-правового, в межах якого підприємець повинен виконати певні обов'язкові умови, і (б) приватного, в межах якого він може діяти більш-менш вільно.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Їх існування зумовлюється природою інтересів, що реалізуються у сфері здійснення підприємницької діяльності [9, с. 398].

Як зазначив О.С. Йоффе одні з таких потреб мають публічну природу і задовольняються в процесі реалізації юридичних обов'язків сторін договору. Такі потреби полягають у забезпеченні економічної безпеки, в уникненні дефіциту товарів і попередженні інфляційних процесів, у підтримці конкуренції і створенні сприятливих умов для розвитку підприємництва, інвестиційної діяльності, в соціально-економічному захисті населення тощо.

Їх об'єктом (відповідно публічним об'єктом господарсько-договірних правовідносин) і є загальне благо як мета [10, с. 777]. Інші потреби є індивідуальними за своєю природою й задовольняються під час реалізації суб'єктивних прав учасників договірних правовідносин. Загалом же, задовольняючись у господарсько-договірних правовідносинах, вони можуть полягати як в організації господарської діяльності в певний спосіб чи у здійсненні управління в процесі організації останньої, так і в отриманні її результатів для наступного споживання цих потреб чи використання виробничих ресурсів.

Не викликає сумніву, що ко-

ристь від блага може бути нематеріальною й мати вираження в різних формах, включаючи впорядкування соціальних зв'язків і розширення можливостей. Іноді благо набуває форму організаційних зв'язків, установа яких є обов'язковим елементом організації й управління господарською діяльністю, а то й передумовою подальшого провадження господарської діяльності. Між тим у більшості випадків створенням таких благ одночасно задовольняються потреби конкретних учасників як договірних відносин, так і всього економічного обороту в цілому. А буває, що благом виступають результати господарської діяльності, необхідність у яких зазнають і споживачі, і господарючі суб'єкти.

Означені блага репрезентовано у 2-х формах: (а) майновій і (б) немайновій. Ці блага служать об'єктами господарсько-виробничих і господарсько-споживчих договорів, а їх найбільш виразною особливістю є те, що вони володіють споживчою й міною вартістю, тобто виступають товаром.

До 1991 р. термін «послуга» майже не зустрічався в чинному вітчизняному законодавстві, крім посилання на нього в окремих підзаконних актах. Сьогодні послуга визнається самостійним об'єктом права, що кореспондує

поглядам більшості представників наукової думки. Згідно зі ст. 901 Господарського кодексу України за договором про надання послуг одна сторона зобов'язується за завданням другої надати послугу, яка споживається в процесі виконання певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується сплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено цим договором.

Поняття «послуга» досить багатогранне, в якому вбачають водночас процес створення продукту і сам продукт. До правових ознак послуги зараховують наступне: (а) її наданням не створюється уречевлений результат, (б) невіддільність її від свого джерела, (в) її споживання у процесі надання, тобто одночасне надання і прийняття послуги, (г) неможливість її зберігання, (д) невичерпність (скільки б не надавали послугу, її кількісні характеристики не зменшуються).

М.М. Агарков не випадково звернув увагу на те, що в одному зобов'язанні послуга є дією, спрямованою на досягнення результату, якого вимагає закон чи договір, а в іншому – водночас і дією, і результатом, на який спрямовано зобов'язання [2, с. 190]. Утім, якщо виходити з того, що діяльність як така є не самоціллю, а засобом досягнення мети,

то акцент під час визначення послуги зміщується в бік саме результату.

Укладаючи договір про надання послуг, замовник має за мету отримання корисного для нього результату, яким задовольниться його господарська потреба, на ґрунті якої сформовано його інтерес. Однак, як слушно наголошує В.С. Мілаш, самим учиненням дій, з яких складається відповідна послуга, не завжди досягається потрібний для управленої за договором сторони результат, який має задовольнити її законний інтерес [15, с. 58-66]. Ми приєднуємося до поглядів дослідниці, яка стверджує, що в одних випадках об'єктом договору на надання послуг є корисний результат послуги, який у поєднанні з послугою як дією (комплексом певних дій) утворює предмет цього договору, в інших – лише послуга як така. Це має місце, коли її вчиненням безпрецедентно досягається корисний результат, який «розщеплюється» в ній, або існує презумпція цього (припущення, яке визнається достовірним). При цьому сама послуга, а не грошова сума, яка виплачується в разі настання страхового випадку, є товаром (об'єктом договору).

Усі названі об'єкти утворюють загальну систему об'єктів господарських правовідносин,

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

оскільки їх сукупність відповідає ознакам системності, що виокремленим вітчизняною правовою доктриною. До таких ознак традиційно відносять наступні: (1) системне ціле становить собою об'єднання, частини якого знаходяться між собою в логічному нерозривному зв'язку, який має об'єктивну природу; (2) частини системи поєднані між собою за відповідними змістовими підставами, що відбивають субстанціональні особливості зв'язків між ними; (3) система утворює єдність унаслідок структурної впорядкованості її частин, яка віддзеркалює їх взаємодію; (4) якості системи не зводяться до якостей її системотвірних частин; (5) система здатна змінювати свої складники і створювати у своїх межах нові; (6) вона пов'язана із внутрішнім середовищем і відчуває на собі його вплив.

Перелічені ознаки притаманні й системі об'єктів господарсько-договірних правовідносин. Так, нерозривним логічним, об'єктивним зв'язком між такими об'єктами виступає їх здатність задовольняти господарські потреби як товарного, так й організаційного характеру. При цьому за законом зростаючих потреб задоволення одних потреб зумовлює появу інших.

Система досліджуваних об'єктів утворює єдність, яка обу-

мовлена структурною впорядкованістю її окремих елементів, якими є вищеназвані різновиди об'єктів, і яка віддзеркалює їх взаємозв'язок. Публічним об'єктом таких правовідносин є суспільні блага, що виражаються в (а) постійному й безперервному збалансуванні видобутку, постачання і споживання газу, (б) підтриманні надійності й безпеки експлуатації об'єктів цієї галузі, (в) розвитку й підвищенні ефективності її діяльності, (г) забезпеченні раціонального використання надр та екологічно безпечного функціонування її об'єктів, (д) підтриманні конкурентного середовища в нафтогазовому комплексі тощо.

Досягнення перелічених суспільних благ можливо при дотриманні всіх умов під час проведення конкурсу й укладення угоди, визначених Законом України «Про нафту і газ» від 12 липня 2001 р. Інакше організаційні зв'язки між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень у нафтогазовій галузі (приватний об'єкт цих господарсько-договірних правовідносин) набувають неправомірної природи. Нарешті, система об'єктів господарсько-договірних правовідносин, будуючи пов'язаною із внутрішнім середовищем, відчуває на собі його вплив і здатна змінювати свої складники і створювати в

своїх межах нові.

Так, розвиток суспільних відносин і правової надбудови зумовлює не тільки включення у сферу права нових суб'єктів, а й розширення кола об'єктів. Більш того, за останні десятиріччя значно модернізовано концепцію розуміння поняття майно. Науково-технічний прогрес, що супроводжувався різким підвищенням в господарстві ролі нових енергетичних джерел виробництва і сировини, зумовив розширення передусім самого поняття «речова власність». До майна як до об'єкта останньої почали зараховувати електроенергію, газ, а згодом також інші види енергії й сировини.

Самостійним напрямком у розширенні кола об'єктів речових прав стало розроблення й використання концепції безтілесних речей, під якими розуміють права, що мають вартість і грошову оцінку (так названий ідеальний майновий об'єкт). Поділ майна на матеріальне й ідеальне відбито у праві більшості країн у як визнання 2-х видів об'єктів права власності – матеріальних (тілесних) і нематеріальних (безтілесних). Представники сучасної концепції власності вважають безтілесним майном майнові права інтелектуальної власності, права на об'єкти власності фінансової, до яких належать грошові папери (облігації, век-

селі, чеки тощо) й документи, що дають право на участь у різноманітних товариствах.

Перехід до ринкової економіки активізував процеси комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності, що призвело до значного розширення кола об'єктів господарсько-договірної діяльності, до якого разом з об'єктами права інтелектуальної власності (в чистому вигляді) залучаються об'єкти інноваційної діяльності, що створюються на тих чи інших її етапах і вирізняються за ступенем розроблення для впровадження й отримання кінцевого результату (інноваційні розробка, продукт, продукція).

Розвиток структури царини послуг відбувається за декількома напрямками. 1. Виникнення таких абсолютно нових послуг, як комп'ютерні послуги, інформаційні мережі, електронна торгівля, логістика (або управління товарними потоками), глобальні транспортні системи, що використовують різні види транспорту, об'єднані в безперервні транспортні ланцюжки, та ін. 2. Активне уособлення й виокремлення в самостійні галузі послуг, які раніше мали внутрішньофірмовий допоміжний характер. Ідеться про маркетингові послуги, рекламу, аудит, бухгалтерські та юридичні послуги й інші різновиди послуг, що стали самостійни-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ми сферами бізнесу. 3. Неможливо обійти увагою організацію інтегрованих компаній, які надають споживачеві, так би мовити, пакет послуг, що створює можливість використовувати одного постачальника послуг. За таким принципом діють великі транспортні компанії, які надають споживачеві такі транспортні послуги, як доставка вантажу «від дверей до дверей» [18, с. 150-157].

Підсумовуючи наведене, наголосимо, що система об'єктів господарсько-договірних правовідносин – це відкрите і структурно впорядковане за системотвірними ознаками угруповання. Критеріями побудови такої системи є:

1. Природа потреб, що задовольняються в господарсько-договірних правовідносинах, за якою вирізняються публічні і приватні об'єкти.

2. Зміст потреб учасників господарсько-договірних правовідносин – блага організаційного й товарного характеру.

3. Різновид споживчої вартості товарних благ, за яким виді-

ляються товари: (а) загального призначення, цінність яких не залежить від взаємодії з іншими ресурсами й потребу в яких відчувають усі суб'єкти незалежно від сфер їх життєдіяльності; (б) побутового призначення; (в) виробничого призначення, ринковий обмін яких здійснюється виключно в межах виробничого ринку; (г) універсального призначення, що можуть використовуватися у сфері як особистого, так і виробничого споживання, і ринковий обмін яких може здійснюватись у межах виробничого і споживчого ринків.

4. Форма вираження благ, що набувають товарної форми, за якою виокремлюються: (а) майно; (б) майновий результат; (в) послуги; (г) результати послуг.

Проте перелічені критерії не є вичерпними, а подальші дослідження як самого поняття «об'єкт господарських правовідносин», так і критеріїв побудови їх системи є перспективними й мають велике практичне й теоретичне значення.

Список літератури: 1. *Аверин А.В.* Правоотношения и судебная практика: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саратов. гос. акад. права. – Саратов, 1994. – 18 с. 2. *Агарков М.М.* Обязательство по советскому гражданскому праву. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 190 с. 3. *Атаманова Ю.Є.* Інноваційне право України: проблеми теорії та систематизації. – Х.: СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2005. – 128 с. 4. *Витрушко В.А.* Курс гражданского права: Общ. ч. – Т. 1. – Мн., 2001. – 530 с. 5. *Дедов Д.И.* Общее благо как система критериев правомерного регулирования экономикой. – М.: Юрист, 2003. – 276 с. 6. *Денисов А.И.* Теория государства и права. – М.: Юриздат. – 1948. – 539 с. 7. *Дудин А.Г.* Объект правоотношения как самостоятельная категория: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саратов. юрид. ин-т. – Саратов, 1970. – 16 с. 8. *Дюмулин И.И.* Международная торговля услугами. – М.: Экономика, 2003. – 315 с. 9. *Занковский С.С.* Предпринима-

тельские договоры в России. Проблемы теории и законодательства: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / ИГПРАН. – М., 2004. – 398 с. **10.** *Йоффе О.С.* Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли: Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». – М.: Статут, 2000 – 777 с. **11.** *Керимов Д.А.* Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). – М.: Аванта+, 2000. – 403 с. **12.** *Коркунов Н.* Лекции по общей теории права. – С-Пб.: Тип. В.А. Тиханова, 1890. – 319 с. **13.** *Лалич В.А.* Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 544 с. **14.** *Менгер К.* Основания политической экономии (Австрийская школа в политической экономии). – М.: Экономика, 1992. – 215 с. **15.** *Мілаш В.С.* Проблема визначення предмета договорів про надання послуг, що опосередковують підприємницький оборот // Пробл. законності. – 2006. – Вип. № 78. – С. 58-66. **16.** *Прангишвили И.В.* Системный подход и общесистемные закономерности. – М.: Изд-во СИНТЕГ, 2000. – 528 с. **17.** *Шаблова Е.Г.* Услуга как объект гражданских прав // Рос. юрид. журн. – 2001. – № 3. – С. 48-56. **18.** *Шешенин Д.Е.* Предмет обязательства по оказанию услуг: Сб. науч. тр. Свердлов. юрид. ин-та. – Вып. 3. – Свердлов.: Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1964. – С. 150-157. **19.** Гражданское и торговое право зарубежных государств: Учебник: В 2-х т. – Т. 1 / Под общ. ред. *Е.А. Васильева, А.С. Комарова.* – М.: Междунар. отношения, 2004. – 560 с.

Надійшла до редакції 04.04.2009 р.

УДК 349.22:331.106

*В.О. Радіонова-Водяницька, аспірантка
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗМІНОЮ В ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА І ПРАЦІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЧИННОГО ТА ПЕРСПЕКТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

В умовах докорінного реформування економіки України необхідна виважена політика держави у сфері забезпечення прав і надання гарантій працівникам, яка враховувала б особливості звільнення їх в умовах світової фінансової кризи, а також запобігала масовому звільненню.

Як зазначає Л. Ю. Величко,

трудове законодавство розвинених країн світу досить суворо регламентує обов'язки роботодавців (підприємців) у випадку скорочення ними чисельності або штату працівників. Так, їх першим обов'язком є інформування про це представницьких органів останніх і відповідних державних органів. Зокрема, це передбачено законами Німеччини,